

PRACE

Instytutu
Europy
Środkowej

Tomasz Stępniewski, Krzysztof Fedorowicz,
Aleksandra Kuczyńska-Zonik,
Dominik Wilczewski, Marta Drabczuk

Mniejszość polska na Białorusi, Litwie, Łotwie i Ukrainie: uwarunkowania, stan aktualny, perspektywy

Redakcja Tomasz Stępniewski

Krzysztof Fedorowicz

Polacy na Białorusi

Rozpad ZSRR umożliwił Polakom na Białorusi podjęcie działań na rzecz kształtowania świadomości narodowej poprzez rozwój polskiego szkolnictwa i życia kulturalnego opartego na pielęgnowaniu tradycji narodowych. W pierwszych latach niepodległej Białorusi miało miejsce spontaniczne odrodzenie polskości i polskiej mniejszości, co już wówczas wywołało obawy strony białoruskiej. Polacy na Białorusi po latach społecznej degradacji podjęli działania zmierzające do harmonijnego współistnienia w białoruskim społeczeństwie i budowy demokratycznego państwa. Jednak polityczne zmiany na Białorusi w latach 1994-1996 i ukształtowanie autorytarnego systemu politycznego znacznie utrudniły funkcjonowanie polskiej społeczności. Coraz częściej Polacy na Białorusi są traktowani jako zagrożenie i grupa nielojalna wobec władz, szczególnie na obszarach, gdzie stanowią większość.

W 2005 roku doszło do podziału największej polskiej organizacji Związku Polaków na Białorusi na dwie równoległe organizacje. Głębokie podziały i konflikty w społeczności polskiej oraz ingerencje białoruskich władz stały się przyczyną marginalizacji Polaków na Białorusi. Cechą charakterystyczną jest szybko postępujące wynarodowienie, rusyfikacja polskiego szkolnictwa i bariery prawne w rozwoju polskiej społeczności. Bez dobrze ukierunkowanej pomocy z Polski polska społeczność w dłuższej perspektywie i w obecnej sytuacji politycznej Białorusi skazana jest na całkowitą asymilację narodową.

1. Zarys historii mniejszości polskiej na Białorusi

Polacy na Białorusi są drugą największą mniejszością narodową na terenie tego kraju, po mniejszości rosyjskiej. Jednocześnie są największą polską mniejszością na obszarze byłego ZSRR. W zdecydowanej większości są ludnością autochtoniczną, historycznie związaną z zamieszkiwanym przez siebie obszarem. Polacy na Białorusi tworzą zwarte skupiska i zajmują obszary przede wszystkim położone w dawnych granicach II Rzeczypospolitej (byłe województwa: wileńskie, białostockie, nowogródzkie i brzeskie).

Obecnie największym skupiskiem ludności polskiej na Białorusi jest obwód grodzieński, szczególnie obszary wzdłuż granicy białorusko-litewskiej (Grodno, Lida, Szczuczyn, Wronowo), zachodnia część obwodu witebskiego wzdłuż granicy białorusko-łotewskiej (Brasław, Postawy) oraz część obwodu brzeskiego (Baranowicze). Według danych z ostatniego spisu narodowego Republiki Białoruś z 2009 roku w obwodzie grodzieńskim zamieszkuje ponad 230 tys. Polaków, co stanowi około 21,5% całej ludności tego obwodu i 78% ogółu ludności polskiej na Białorusi¹. W dwóch rejonach tego obwodu Polacy stanowią oficjalnie dominującą grupę (rejon

¹ *Распределение населения по отдельным национальностям по областям и г. Минску, Перепись населения Республики Беларусь 2009*, <https://www.belstat.gov.by/informatsiya-dlya-respondenta/perepis-naseleniya/perepis-naseleniya-2009-goda/vyhodnye-reglamentnye-tablitsy/natsionalnyi-sostav-naseleniya-grazhdanstvo/> [25.06.2020].

woronowski – 80,8%, rejon szczuczyński – 46,4%). Poza tym mniejsze skupiska Polaków znajdują się na terenie Mińska i obwodu mińskiego (31 tys., ok. 10% ogółu Polaków na Białorusi). Obecność Polaków w granicach dzisiejszej Białorusi jest bezpośrednim efektem dwóch procesów historycznych: powstania Rzeczypospolitej Obojga Narodów oraz zmian granicznych, jakie miały miejsce podczas i po zakończeniu II wojny światowej.

Terytorium dzisiejszej Białorusi stanowiło część Wielkiego Księstwa Litewskiego, które w 1385 roku połączyło się unią personalną z Królestwem Polskim, dając początek wielowiekowym związkom Polski i Litwy. W kolejnych latach w wyniku podejmowanych działań integracyjnych kształtowały się podwaliny państwa polsko-litewskiego. W 1569 roku w Lublinie w wyniku zawarcia unii lubelskiej przez Koronę Królestwa Polskiego i Wielkie Księstwo Litewskie doszło ostatecznie do powstania jednego państwa – Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Powołano nowy organizm polityczny, wieloetniczny, wielokulturowy i wielowyznaniowy, którego funkcjonowanie wpłynęło na późniejsze losy całego obszaru Europy Wschodniej.

Tym samym już od końca XIV wieku na tereny wspólczesnej Białorusi zaczęła licznie napływać ludność polska, zwłaszcza duchowieństwo, żołnierze, urzędnicy i mieszczanie. W dłuższym okresie czasu język polski zaczął dominować, nie tylko stając się mową elit, ale także trwale zakorzeniając się w miastach, a nawet wśród chłopów. Od-

działywanie strony polskiej było tak silnie, że do XVII wieku duże miasta uległy polonizacji². Okres pomiędzy unią lubelską a rozbiorami jest dla Polaków czasem kulturowej, wyznaniowej i politycznej dominacji. W pamięci kulturowej Polaków Rzeczpospolita Obojga Narodów zapisała się zdecydowanie pozytywnie i jest wspominana z sentymentem i nostalgią. Proces polonizacji i duchowej ekspansji Kościoła katolickiego i Cerkwi unickiej doprowadził do sytuacji, w której Polacy byli postrzegani jako naród dominujący pod wieloma względami.

Dopiero okres rozbiorów po raz pierwszy naruszył polską dominację na tym obszarze. Szczególnie po klęsce powstania listopadowego i styczniowego władze rosyjskie rozpoczęły masową akcję walki z polskością. Przejawiało się to głównie odgórną rusyfikacją obszarów zamieszkiwanych przez Polaków (likwidacja drobnej szlachty, zamykanie polskich szkół, kościołów, ograniczanie możliwości posługiwania się językiem polskim i deportacje w głąb Rosji).

Największy i nieodwracalny wpływ na losy polskiej ludności zamieszkującej terytorium dzisiejszej Białorusi miały I i II wojna światowa i ich konsekwencje, związane przede wszystkim z radziecką okupacją i zmianami granic. Już w marcu 1921 roku, w wyniku podpisania w Rydze przez Rosję Radziecką i Polskę traktatu pokojowego, doszło do pierwszego

² A. Gil, *Unia lubelska 1596 roku*, [w:] *Stosunki Polski z Litwą, Białorusią i Ukrainą 450 lat po unii lubelskiej*, red. T. Stępniewski, B. Surmacz, Lublin 2019, s. 17-27.

podziału na terenach zamieszkanym przez Polaków. Mimo że w granicach II Rzeczypospolitej pozostała znaczna część Polaków, to jednak w Białoruskiej Socjalistycznej Republice Radzieckiej w 1926 roku narodowość polską zadeklarowało 97,5 tys. osób, a w roku 1937 prawie 120 tys. ankietowanych³. II wojna światowa i przekształcenie granic doprowadziły do znacznych przeobrażeń w zakresie położenia i funkcjonowania Polaków. Zmiana sytuacji polityczno-społecznej i przynależności państwowej w sposób szczególny dotknęła zachodnią część Białorusi, wchodzącą wcześniej w skład II Rzeczypospolitej. Deportacje z lat 1939-1941, przesiedlenia w głąb ZSRR oraz wyjazdy do Polski w ramach akcji repatriacji doprowadziły do znacznego spadku liczby Polaków na Białorusi.

Władze radzieckie od początku kształtowania się nowego systemu politycznego na terytoriach byłej II Rzeczypospolitej prowadziły szeroko zakrojoną akcję eliminowania z życia społecznego osób mogących w jakikolwiek sposób zagrozić formowaniu się nowego systemu. Polityka represyjna szczególnie mocno dotknęła Polaków, jako grupę uprzywilejowaną w II Rzeczypospolitej. W ramach odpowiedzialności zbiorowej w latach 1939-1941 w czterech zasadniczych akcjach deportacyjnych z terytorium Białorusi wywieziono ponad 120 tys. Polaków⁴. Z kolei w latach 40. i 50. XX wieku

³ E. Mironowicz, *Białoruś*, Warszawa 2007, s. 75; P. Eberhardt, *Przemiany narodowościowe na Białorusi w XX wieku*, Warszawa, s. 90.

⁴ W. Śleszyński, *Świat pogranicza. Stosunki społeczno-polityczne na pograniczu polsko-litewsko-białoruskim w XIX i XX wieku*, Białystok 2009, s. 184-185.

w wyniku repatriacji z Białorusi wyjechało do Polski około 480 tys. osób⁵. Do Polski wyjeżdżali przede wszystkim Polacy o wysokim wykształceniu i silnej tożsamości narodowej, zwłaszcza mieszkańcy miast. Na Białorusi pozostała ludność najbiedniejsza, o niskim wykształceniu, zamieszkująca głównie obszary wiejskie i teraz pozbawiona elit.

Po II wojnie światowej w sposób istotny zmienił się przede wszystkim status Polaków na przyłączonych do ZSRR obszarach II Rzeczypospolitej. Z ludności dominującej i stanowiącej elitę stali się mniejszością narodową w obcym państwie. Ponadto byli jedyną mniejszością, której istnienia władze nie dopuszczały do społecznej świadomości. Wyrażnemu zmniejszeniu uległa liczba Polaków, ale także pogorszyła się zajmowana przez nich pozycja. Nie funkcjonowały polskie media, instytucje kultury i szkoły. Zgodnie z polityką ówczesnych władz, na Białorusi nie było Polaków, tylko spolonizowani Białorusini lub Białorusini katolicy⁶. Deklaracja przynależności do narodu polskiego podczas spisu oznaczała świadome przekreślenie możliwości zrobienia kariery zawodowej i skazanie się na obywatela drugiej kategorii. W przypadku młodzieży było to równoznaczne z brakiem możliwości zdobycia wyższego wykształcenia.

⁵ P. Eberhardt, *Między Rosją a Niemcami. Przemiany narodowościowe w Europie Środkowo-Wschodniej w XX w.*, Warszawa 1996, s. 185.

⁶ A. Bobryk, *Przemiany pozycji Polaków w stratyfikacji społecznej mieszkańców Brześcia jako miasta pogranicza*, [w:] *Polska – Białoruś. Problemy sąsiedztwa*, red. H. Chałupczak, E. Michalik, Lublin 2005, s. 129-130.

Polacy w Białoruskiej Socjalistycznej Republice Radzieckiej postrzegani byli jako element obcy pod względem narodowym, cywilizacyjnym i klasowym. Wyróżniało ich przywiązanie do kościoła, tradycji i języka. Początkowo zachowywali też dystans do systemu społecznego i nie garnęli się do instytucji życia politycznego. To z kolei powodowało, że zajmowali niższą pozycję społeczną. Pozbawienie Polaków elit i inteligencji nie sprzyjało ich rozwojowi jako społeczności, szybko ulegali regresji i procesowi wynaradawiania. Ich sytuację pogarszał fakt, że granicząca z Białorusią Polska do połowy lat 80. XX wieku nie wykazywała zainteresowania ich losem.

Według oficjalnych spisów ludności dokonywanych w ZSRR zarówno przed II wojną światową, jak i po niej liczba Polaków na tle pozostałych grup narodowych zawsze miała najszybciej i najbardziej wyraźnie. Pierwszy powojenny spis ludności przeprowadzony w 1959 roku wykazał 538,9 tys. Polaków, co stanowiło wówczas 6,7% ludności BSRR. W obwodzie grodzieńskim było ich 332 tys., w witebskim 83 tys., w mińskim 64 tys. i w brzeskim 42 tys.

Następny spis w 1979 roku wykazał, że na obszarze Białorusi mieszkało już tylko 403 tys. Polaków. W ciągu 20 lat nastąpił gwałtowny i nie do końca zrozumiały spadek liczby ludności polskiej o ponad 135 tys.⁷ Tadeusz Kruczkowski,

⁷ Z. J. Winnicki, *Współczesna kondycja polskiej mniejszości narodowej w Republice Białoruś*, [w:] *Polska – Białoruś. Wybrane aspekty polityczne i gospodarcze*, red. M. S. Wołański, G. Tokarz, Toruń 2007, s. 122-123.

działacz polonijny, tłumaczy ten gwałtowny spadek liczby Polaków tzw. przepisywaniem, czyli działaniami ówczesnych władz BSRR zmierzającymi do szybkiej asymilacji i rusyfikacji Polaków. Jego zdaniem podczas spisów władze dokonywały fałszerstw i często wbrew woli ankietowanych „zapisywały” ich jako Białorusinów. Na dowód wskazuje, że po 1959 roku nie było już masowych wyjazdów do Polski w ramach repatriacji, a równocześnie ze spadkiem liczby Polaków w zamieszkałych przez nich rejonach miał miejsce gwałtowny wzrost liczby mieszkańców wsi narodowości białoruskiej⁸.

Wielu Polakom na Białorusi w czasach radzieckich wpiisywano pod presją inną narodowość do dokumentów czy kwestionariuszy spisów powszechnych i dokonywano w różny sposób nieprawidłowości zmierzających do uzyskania danych statystycznych korzystnych dla organów władzy i wskazujących na radykalny spadek liczby Polaków. W efekcie tego rodzaju działań, politycznej indoktrynacji, braku możliwości nauczania języka polskiego i ograniczania zakresu używania języka ojczystego część społeczności polskiej z biegiem czasu zmieniała też orientację narodową, licząc tym samym na uzyskanie wyższego statusu i pozycji.

Dopiero w drugiej połowie lat 80. XX wieku Polacy zyskali możliwość zaktywizowania działań na rzecz odbudowy swo-

⁸ T. Kruczkowski, *Uwarunkowania aktywności narodowej Związku Polaków na Białorusi*, [w:] *Polska – Białoruś. Problemy sąsiedztwa...*, s. 111-112.

jej tożsamości narodowej, języka i kultury. W celu zalegalizowania swojej działalności w ówczesnej BSRR próbowali nawiązać dialog z władzami, które jednak pomimo wcielenia w życie polityki pierestrojki niechętnie, a nawet wrogo odnosiły się do dążeń Polaków na Białorusi. Mimo nieprzychylności władz zaczęły powstawać pierwsze polskie organizacje na Białorusi, których nadrzędnym zadaniem było m.in. stworzenie polskojęzycznego szkolnictwa i pielęgnowanie tradycji narodowych⁹.

2. Stan aktualny i liczebność Polaków na Białorusi

Kwestią wysoce problematyczną jest ustalenie rzeczywistej liczby Polaków na Białorusi. Pod tym względem istnieją duże rozbieżności między danymi oficjalnymi a szacunkami działaczy organizacji polskich oraz hierarchów Kościoła katolickiego na Białorusi. Obie grupy zdecydowanie kwestionują liczbę Polaków podawaną przez władze białoruskie. Zgodnie z najnowszym spisem powszechnym Republiki Białoruś z 2009 roku narodowość polską zadeklarowało 294,5 tys. respondentów, co stanowi 3,1% ludności Białorusi¹⁰.

⁹ H. Giebień, *Organizacje Polaków przed zjednoczeniem w strukturze Związku Polaków na Białorusi*, [w:] *Polska mniejszość narodowa na Białorusi 1988-2009. Ocena minionego dwudziestolecia*, red. Z. J. Winnicki, T. Gawin, Białystok 2009, s. 65-75.

¹⁰ *Перепись населения Республики Беларусь 2009, Население по национальности и родному языку*, https://www.belstat.gov.by/upload-belstat/upload-belstat-pdf/perepis_2009/5.8-o.pdf [30.06.2020].

Dokonując analizy oficjalnych spisów narodowych, przeprowadzonych w czasach zarówno ZSRR, jak i niepodległej Białorusi, widać wyraźnie, że liczba Polaków w ostatnim czasie dość szybko spada, szczególnie w niepodległej Białorusi.

Ostatni spis narodowy w ZSRR z 1989 roku wykazał, że na terenie współczesnej Białorusi pod koniec funkcjonowania ZSRR zamieszkiwało 417,7 tys. Polaków¹¹. Z kolei w pierwszym spisie w niepodległej Białorusi z 1999 roku narodowość polską zadeklarowało 396 tys. osób, co stanowiło ok. 3,9% ludności Białorusi¹². Dość zaskakujący jest natomiast radykalny spadek liczby Polaków o 100 tys. w ciągu 10 lat, między spisem z 1999 a spisem z 2009 roku.

Z oficjalnymi danymi nie zgadzają się przedstawiciele polskiej społeczności na Białorusi, których zdaniem nie są one wiarygodne. Kardynał Kazimierz Świątek, jako arcybiskup metropolita mińsko-mohylewski w latach 1991-2006, liczbę osób czynnie uczestniczących w życiu Kościoła katolickiego i tym samym utożsamiających się z polskością szacował na 1,2 mln¹³. Według wyliczeń Kościoła katolickiego z 2009 roku liczba katolików na Białorusi wynosi 1,4 mln osób (ok. 15%

¹¹ Z. J. Winnicki, *Współczesna kondycja...*, s. 123.

¹² *Национальный состав населения Республики Беларусь 1999*, <https://www.belstat.gov.by/informatsiya-dlya-respondenta/perepis-naseleniya/perepis-naseleniya-1999-goda/tablichnye-dannye/natsionalnyi-sostav-naseleniya-respubliki-belarus> [30.06.2020].

¹³ Z. J. Winnicki, *Polska mniejszość narodowa w Republice Białoruś na tle struktury i statusu prawnego mniejszości narodowych na Białorusi*, [w:] *Europa Wschodnia. Dekada transformacji. Białoruś*, red. B. J. Albin, W. Baluk, Wrocław 2004, s. 222.

mieszkańców państwa), z których 60% mieszka głównie w obwodzie grodzieńskim¹⁴. Hierarchowie Kościoła katolickiego na Białorusi są zdania, że zdecydowana większość katolików obrządku zachodniego utożsamia się z polskością.

Czynnik kościelny miał i ma istotny wpływ na sytuację i położenie większości Polaków na Białorusi, a także na relacje polityczne Polski i Białorusi. Kościół katolicki obrządku łacińskiego na Białorusi jest „kulturowo polski” ze względu na przeważający skład narodowościowy wiernych i panujący w nim język (szczególnie na Grodzieńszczyźnie). Większość katolików na Białorusi spontanicznie utożsamia się z polskością czy też z narodowością polską – są to osoby mające polską świadomość narodową, także osoby narodowości białoruskiej znające język polski lub nawet go nieznające, ale uważające się za Polaków ze względu na swoje wyznanie katolickie. Ta ostatnia kategoria często określana jest na Białorusi jako tzw. kościelni Polacy¹⁵.

Z kolei działacze Związku Polaków na Białorusi określają liczbę Polaków na ok. 1,1-1,2 mln¹⁶ – na tyle szacują optymalną liczbę minimum świadomych swego pochodzenia Polaków na Białorusi. Ustalenie rzeczywistej liczby Polaków na Białorusi jest zadaniem bardzo trudnym z uwagi na różny

¹⁴ Рыма-каталіцкі Касцёл у Беларусі: статыстычныя даныя на 1 сакавіка 2009 г., <http://old.catholic.by/2/belarus/dioceses.html> [30.06.2020].

¹⁵ R. Dzwonkowski, *Sytuacja religijna Polaków na Białorusi*, [w:] *Polska – Białoruś. Problemy sąsiedztwa...*, s. 93.

¹⁶ T. Kruczkowski, *Uwarunkowania aktywności narodowej...*, s. 111.

poziom świadomości narodowej. Warto w tym względzie zwrócić uwagę na kulturologiczno-semiotyczne badania przeprowadzone przez prof. Elżbietę Smułkową, była ambasador Polski na Białorusi, która wyróżniła cztery kategorie/poziomy polskości na Białorusi¹⁷:

- polskość jako kategoria światopoglądowa (przynależność do narodu wierzących, nieateistów i niekomunistów);
- polskość jako kategoria wyznaniowa (wiara katolicka, czyli polska, Polak-katolik jestem katolikiem, a więc też Polakiem, wiara w Boga i uczestnictwo w obrzędach jako sedno polskości);
- polskość jako kategoria stanowa (synonim szlachectwa);
- polskość jako kategoria narodowa (wyraźna identyfikacja narodowa, intelektualne przyswojenie dziedzictwa kulturowego, język polski, polska kultura, literatura, działalność w polskich organizacjach).

Biorąc pod uwagę powyższe kwestie i oficjalne dane władz białoruskich, deklarowane w spisach narodowych, szacunki władz kościelnych, działaczy polskich organizacji i zróżnicowany stan świadomości narodowej w odniesieniu do ostatecznej liczby Polaków na Białorusi, można

¹⁷ E. Smułkowa, *O wieloznaczności pojęcia „polak”, „polski” na Białorusi*, [w:] *Białoruś i pogranicza. Studia o języku i społeczeństwie*, red. E. Smułkowa, Warszawa 2002, s. 555-559.

przyjąć, że szacunkowo jest ich obecnie ponad dwukrotnie więcej, niż wynika z oficjalnych deklaracji, co dałoby liczbę ok. 600 tys. osób.

3. Struktury organizacyjne Polaków na Białorusi

3.1. Związek Polaków na Białorusi 1990-2005

Polska społeczność na Białorusi zrzeszona jest w kilku organizacjach, z których najliczniejszy jest Związek Polaków na Białorusi. Do momentu podziału na dwie części w 2005 roku była to największa organizacja mniejszości polskiej reprezentująca interesy etnicznych Polaków zamieszkujących Białoruś. Jej korzenie sięgają 1988 roku, kiedy to w Grodnie powstało Polskie Stowarzyszenie Kulturalno-Oświatowe im. Adama Mickiewicza. Postawiło sobie za cel rozwój polskiego szkolnictwa i życia kulturalnego opartego na pielęgnowaniu tradycji narodowych. Polonijni działacze z Lidy, Grodna, Mińska, Baranowicz i Brześcia szybko doszli do wniosku, że w walce o prawa Polaków na Białorusi sukces można odnieść w ramach jednej, skonsolidowanej organizacji o zasięgu ogólnokrajowym. Tym samym w 1990 roku nastąpiło zjednoczenie dotychczas działających organizacji polonijnych w jedną o nazwie Związek Polaków na Białorusi¹⁸ (ZPB). Przez 10 lat, do 2000 roku, jego prezesem był Tadeusz Gawin.

¹⁸ T. Kruczkowski, *Uwarunkowania aktywności narodowej...*, s. 112.

Do 1994 roku działalność ZPB przypadła na okres demokratycznych przemian na Białorusi i koncentrowała się głównie na kwestii utworzenia systemu polskiego szkolnictwa. Potem rozpoczął się etap, kiedy białoruskie władze coraz częściej podejmowały działania zmierzające do utrudnienia działalności ZPB. W celu realizacji swoich zadań, Związek zdecydował się także rozpocząć działalność polityczną. Jeszcze w 1990 roku prezes ZPB Tadeusz Gawin bez powodzenia kandydował na deputowanego ludowego do Rady Najwyższej BSRR. Była to pierwsza próba podjęcia politycznej aktywności ze strony polskiej mniejszości, która chciała zaistnieć na białoruskiej scenie politycznej. Dążenie to nie spotkało się z przychylnością ówczesnych władz, które czuły zagrożenie ze strony rosnącej w siłę polskiej organizacji.

W 1994 roku kierownictwo ZPB podjęło decyzję o poparciu kandydatury Zenona Paźniaka (lidera Białoruskiego Frontu Narodowego) w wyborach prezydenckich. Jednak opowiadając się za demokratycznymi przemianami w społeczeństwie białoruskim, współpracując z opozycją białoruską i innymi niezależnymi organizacjami społecznymi, Związek popadł w niełaskę u władz centralnych i lokalnych, które w obawie przed utratą stanowiska nie wspierały już dążeń Polaków do rozwoju polskiego szkolnictwa. Konsekwencją

tych działań była próba (nieudana) delegalizacji ZPB przez władze białoruskie w 1999 roku¹⁹.

Po dymisji Tadeusza Gawina ze stanowiska prezesa Związku w listopadzie 2000 roku nastąpiły zmiany w kierunku działania organizacji. Podczas V Zjazdu ZPB również w listopadzie 2000 roku została podjęta uchwała, zgodnie z którą Związek zrezygnował z aktywności politycznej. Prezesem został Tadeusz Kruczkowski, który miał zdecydowanie inną wizję ZPB.

Zerwano współpracę z białoruskimi organizacjami demokratycznymi, a ZPB od tej pory miał się koncentrować na działalności kulturalno-społecznej i edukacyjnej. Nowy prezes uważał, że Polacy na Białorusi nie mogą się politycznie angażować i krytykować władz, gdyż może się to stać dla nich wielkim zagrożeniem, a ponadto może ich narazić na zarzut dążenia do polonizacji Białorusinów²⁰. Związek stał się organizacją wspierającą władze państwowe na Białorusi i nie uczestniczył w bieżącej działalności politycznej. Zmiana prezesa oraz uległa postawa kierownictwa ZPB wobec władz nie przyniosły jednak spodziewanego rezultatu. Okres rządów Kruczkowskiego jest nazywany okresem „stagnacji”

¹⁹ H. Giebień, *Polska mniejszość narodowa zagrożeniem dla ładu wewnętrznego Białorusi? Zarys stosunku władz państwowych do polskiej mniejszości na Białorusi*, „Wschodnioznawstwo” 2012, nr 6, s. 37-39.

²⁰ T. Kruczkowski, *Polacy na Białorusi na tle historii i współczesności*, Słonim 2003, s. 243.

i „cofnięcia się” rozwoju polskiej organizacji, a także podporządkowania się władzom²¹.

Po kilku latach w marcu 2005 roku podczas VI Zjazdu ZPB doszło w kierownictwie Związku do eskalacji personalnego konfliktu, który narastał w nim od dłuższego czasu, a łączył się z próbą podjęcia walki o zachowanie niezależności organizacji. Białoruskie władze na początku 2005 roku rozpoczęły „działania prewencyjne”, polegające na przejęciu kontroli nad wszelkimi niezależnymi od nich formami działalności społecznej.

W pierwszej kolejności uderzyło to w ZPB, jedną z największych na Białorusi organizacji społeczno-kulturalnych. W marcu 2005 roku w Grodnie podczas zjazdu Związku, pomimo „profilaktycznych” działań władz białoruskich na rzecz zachowania status quo, większość delegatów opowiedziało się za zmianą prezesa. Na to stanowisko wybrano Andżelikę Borys, która krytycznie wypowiadała się na temat dotychczasowej polityki prezesa Tadeusza Kruczkowskiego²². Ta niekorzystna dla władz decyzja została wkrótce podważona przez ministerstwo sprawiedliwości Białorusi, które uznało zjazd za nieprawomocny, powołując się na uchybienia proceduralne i naruszenie statutu.

²¹ T. Gawin, *Związek Polaków na Białorusi 1988-2005. Historia działalności*, Białystok 2007, s. 44.

²² K. Fedorowicz, *Polityka Polski wobec Rosji, Ukrainy i Białorusi w latach 1989-2010*, Poznań 2011, s. 276-277.

W lipcu 2005 roku białoruskie władze doprowadziły do siłowego przejęcia Związku. Do siedziby ZPB w Grodnie wtargnęła milicja i siłą wyprowadziła dyżurujących tam działaczy. Kontrolę nad budynkiem i organizacją przejął Tadeusz Kruczkowski. Osoby niegodzące się na „nowy porządek” w ZPB zostały poddane brutalnym represjom i szykanom. Nasilono także nękanie niepokornych działaczy Związku. W sierpniu 2005 roku w Wołkowysku odbył się powtórzony zjazd ZPB. Odpowiednio dobrani i wyselekcjonowani przez lokalną administrację delegaci niemal jednogłośnie wybrali na prezesa ZPB Józefa Łuczniaka, cieszącego się poparciem białoruskich władz. Polskie władze uznały, że powtórzony zjazd był niedemokratyczny, a wybrany na nim zarząd nie jest wiarygodnym partnerem do reprezentowania społeczności polskiej na Białorusi. W konsekwencji po siłowym przejęciu ZPB przez białoruskie władze strona polska nie uznała nowych władz tej organizacji i zaprzestała pomocy finansowej²³.

W rezultacie od 2005 roku na Białorusi funkcjonują obecnie dwie równoległe polskie organizacje:

- Związek Polaków na Białorusi „legalny – reżimowy” – wyłoniony przez władze białoruskie z Mieczysławem Łysym jako prezesem (nieuznawany przez polskie władze);

²³ R. Foks, *Konflikt białorusko-polski. 11 marca – 24 sierpnia 2005 r.*, [w:] *Polska – Białoruś. Wybrane aspekty polityczne i gospodarcze...*, s. 169-174.

- Związek Polaków na Białorusi „nielegalny – nieuznawany przez władze Białorusi” (uznawany przez polskie władze) ze zdelegalizowanym kierownictwem, na czele którego stoi Andżelika Borys.

Największa organizacja mniejszości polskiej uległa rozbiciu organizacyjnemu i wewnętrznym podziałom, czego negatywnym skutkiem jest znaczne ograniczenie prac w oddziałach terenowych Związku, co z kolei niekorzystnie odbija się na losach dalszego polskiego odrodzenia.

3.2. Związek Polaków na Białorusi „legalny – reżimowy” (nieuznawany przez polskie władze)

Nieuznawana przez polskie władze część Związku Polaków na Białorusi funkcjonuje w tym kraju legalnie i jest zarejestrowana pod nazwą Społeczne Zjednoczenie „Związek Polaków na Białorusi” (Грамадскае аб’яднанне „Саюз палякаў на Беларусі”), którego prezesem od 2013 roku jest Mieczysław Łysy. Organizacja stawia sobie za cel: wspieranie odrodzenia i rozwoju polskiej kultury oraz odrodzenia narodowego i kształtowania tożsamości narodowej, a także zapewnienie nauczania języka polskiego, wsparcie polskiej twórczości literackiej, artystycznej oraz ludowej, badanie, popularyzację działalności, osiągnięć i wkładu w naukę wybitnych Polaków, w tym urodzonych na Białorusi, wychowanie w duchu patriotyzmu i szacunku dla historii oraz krzewienie tradycji przyjaźni i współpracy narodów polskiego i białoruskiego. Obecnie ZPB liczy ok. 7 tys. członków i ma oddziały

w ponad 70 miejscowościach we wszystkich obwodach Białorusi, a jego siedzibą jest Mińsk²⁴.

W ramach działalności Związek organizuje wiele uroczystości i imprez tak lokalnych, jak i ogólnokrajowych, które sprzyjają zachowaniu polskich tradycji i kultury narodowej. Sprawuje patronat nad 80 polskimi zespołami amatorskimi. Obecnie Mieczysław Łysy przyjął strategię otwartości na współpracę zarówno z nieuznawanym ZPB, jak i z władzami Polski. W wypowiedziach dla mediów na Białorusi podkreślił potrzebę dialogu i zjednoczenia obu związków. Zaproponował również, by pierwsze kroki na drodze współpracy skierowane były na aktywizację wspólnych z Polską projektów kulturalnych poprzez organizację różnego rodzaju festynów.

Spółeczne Zjednoczenie „Związek Polaków na Białorusi” nie jest uznawane przez polskie władze za organizację reprezentującą interesy społeczności polskiej na Białorusi i w związku z tym nie jest finansowane przez stronę polską. Część działaczy posiada zakaz wjazdu do Polski. Organizacja po 2005 roku przejęła zdecydowaną większość obiektów służących rozwojowi polskiej kultury (Domy Polskie), które wcześniej, przed rozłamem, zostały sfinansowane przez polskie władze. Wyjątkiem jest Dom Polski w Baranowiczach.

²⁴ Serwis informacyjny Związku Polaków na Białorusi, http://www.old.zpb.by/index.php?option=com_content&view=article&id=38&Itemid=28 [29.06.2020].

3.3. Związek Polaków na Białorusi „nielegalny – nieuznawany przez władze Białorusi” (uznawany przez polskie władze)

Po rozłamie na dwie organizacje, Związek Polaków na Białorusi funkcjonuje nielegalnie. Od 2005 do 2010 na jego czele stała Andżelika Borys. W latach 2010-2012 obowiązki przewodniczącej ZPB pełniła Andżelika Orechwo. Od 2012 do 2016 Związkiem kierował Mieczysław Jaśkiewicz. W 2016 roku na stanowisko prezesa ponownie wróciła Andżelika Borys.

Jego działalność jest względnie tolerowana przez władze, które jednak cały czas podejmują działania utrudniające funkcjonowanie uznawanej przez polskie władze organizacji mniejszości polskiej. Organizacja straciła większość majątku trwałego i możliwość legalnego funkcjonowania na Białorusi. Korzystając z chwilowego ocieplenia relacji polsko-białoruskich w latach 2008-2009, strona białoruska zaproponowała zjednoczenie obu funkcjonujących Związków Polaków na Białorusi i wybór kompromisowego kandydata na prezesa. W Polsce pojawiły się spekulacje, że ministerstwo spraw zagranicznych w imię racji geopolitycznych i poprawy relacji polsko-białoruskich próbowało zasugerować Andżelice Borys ustąpienie ze stanowiska prezesa nieuznawanego przez białoruskie władze Związku Polaków na Białorusi. Jednak premier RP Donald Tusk po spotkaniu z Andżeliką Borys zapewnił o całkowitym i niezmiennym poparciu pol-

skich władz dla kierowanego przez nią Związku Polaków na Białorusi²⁵.

Od 2010 roku miały miejsce dalsze represje wobec działaczy ZPB. „Reżimowy” ZPB przy pomocy władz kontynuował przejmowanie i odbieranie majątku Związku będącego w dyspozycji działaczy skupionych wokół Andżeliki Borys. W ostatnim czasie znów doszło do aktywizacji działań strony białoruskiej wymierzonych w działalność ZPB²⁶.

W listopadzie 2018 roku w Mińsku przerwano uroczystości zorganizowane przez miejscowy oddział ZPB z okazji 100-lecia odzyskania niepodległości przez Polskę, a nauczycielom języka polskiego, prowadzącym zajęcia w działającej przy oddziale ZPB w Lidzie szkole społecznej, zagrożono zwolnieniem z pracy za nich działalność społeczną na rzecz nauczania języka ojczystego dzieci z polskich rodzin mieszkających w Lidzie.

Z kolei w Grodnie administracja jednej z hal sportowych, mimo wcześniej wyrażonej zgody, w ostatniej chwili odmówiła działającemu przy ZPB Polskiemu Klubowi Sportowemu „Sokół” udostępnienia hali do przeprowadzenia zawodów z okazji 100-lecia odzyskania przez Polskę niepodległości. Wyraźnie nasiliła się presja białoruskiej administracji lokalnej na polskie środowiska w miejscowościach zamieszkałych przez Polaków. W rozumieniu białoruskich władz

²⁵ K. Fedorowicz, *Polityka Polski...*, s. 282.

²⁶ *Informacje o ZPB*, <http://znadniemna.pl/informacje-o-zpb/> [22.06.2020].

takie działania powinny zachęcić nielegalny Związek do współpracy z kierownictwem ZPB lojalnego wobec władz i w następstwie doprowadzić do likwidacji rozłamu²⁷.

W 2019 roku kierownictwo Związku z niepokojem prognozowało dalsze inspirowane przez władze utrudnienia w realizowaniu przez organizację jej zadań i celów statutowych. Dotyczy to w szczególności sytuacji w szkolnictwie polskim na Białorusi, w sektorze zarówno państwowym, jak i społecznym. Mimo tego władze Związku wydały komunikat, w którym potwierdziły, że – kierując się prawami zagwarantowanymi przez konstytucję i ustawodawstwo kraju zamieszkania mieszkających na Białorusi Polaków oraz polsko-białoruskimi porozumieniami międzypaństwowymi – Związek Polaków na Białorusi będzie realizował swoje cele i zadania statutowe w każdych, nawet najbardziej niesprzyjających warunkach.

Obecnie Związek Polaków na Białorusi „nielegalny – nieuznawany przez władze Białorusi” jest uznawany i finansowany przez polskie władze. Stawia sobie za cel kontynuację prowadzonej działalności kulturalno-oświatowej i umacnianie ducha narodowego w społeczności Polaków na Białorusi. Mimo że nie jest uznawany przez władze białoruskie, nadal jest aktywny w kwestii propagowania kultury, dobrego imie-

²⁷ Związek Polaków na Białorusi przedstawia przypadki dyskryminacji, <https://kresy.pl/polacy/zwiazek-polakow-na-bialorusi-przedstawia-przypadki-dyskryminacji/> [22.06.2020].

nia Polski i polskich tradycji. Przede wszystkim zaś kontynuuje działalność na rzecz rozwoju społecznego szkolnictwa polskiego poprzez rozbudowę polskich szkół przy Związku. Dzięki pomocy Senatu RP, wydaje polskojęzyczną prasę: „Magazyn Polski” i „Głos znad Niemna na Uchodźstwie”.

3.4. Zjednoczenie Społeczne „Polska Macierz Szkolna”

Polska Macierz Szkolna (PMS) powstała w grudniu 1995 roku na zebraniu założycielskim nauczycieli języka polskiego, rodziców i działaczy oświatowych. Za główny i jedyny cel obrano szerzenie oświaty polskojęzycznej na terenie Białorusi w duchu narodowym, chrześcijańskim i obywatelskim. Obecnie jest to jedyna stabilna polska organizacja społeczna na Białorusi, której głównym celem jest nauczanie języka polskiego. Organizacja nie prowadzi działalności politycznej. Odgrywa również niezwykle ważną rolę edukacyjną w środowisku polskim. Jej siedziba mieści się w Grodnie, a prezesem jest obecnie Stanisław Sienkiewicz. Od 2011 roku PMS posiada nowe Centrum Edukacyjne im. Elizy Orzeszkowej w Grodnie. Jej oddziały i filie funkcjonują w Mińsku, Brasławiu, Brześciu, Pińsku, Słonimie, Wilejce i Wołożynie.

Od 1995 roku przy PMS działa Społeczne Liceum im. Elizy Orzeszkowej, którego głównym zadaniem jest nauczanie języka polskiego dzieci i młodzieży w wieku szkolnym. Proces edukacyjny liceum nie ogranicza się do zajęć lekcyjnych. Celem jest także popularyzacja obyczajów i kultury polskiej z wykorzystaniem aktywnych form zajęć. Szczególne miej-

sce zajmuje tu organizacja konkursów i olimpiad. Inicjatywy liceum wspiera MEN RP, Konsulat Generalny i Ambasada RP w Grodnie, Stowarzyszenie „Wspólnota Polska”, Fundacja „Pomoc Polakom na Wschodzie”, Fundacja na rzecz Pomocy Dzieciom z Grodzieńszczyzny oraz inne organizacje i instytucje społeczne.

Szczególnym zadaniem PMS jest wielostronna pomoc nauczycielom uczącym języka polskiego lub pracującym w polskich szkołach. W tym celu podejmuje działania służące rozbudowie struktur organizacyjnych poprzez tworzenie oddziałów i filii PMS (w Brześciu, Grodnie, rejonie grodzieńskim, Brasławiu, Szczuczynie, Borysowie, Mińsku, Witebsku, Wilejce) lub nawiązywanie współpracy z wcześniej założonymi organizacjami polskimi, także parafiami katolickimi. To pozwala objąć opieką metodyczną i merytoryczną nawet najbardziej odległe szkoły i ogniwa, w których prowadzona jest nauka języka polskiego²⁸.

PMS prowadzi działalność w zakresie organizacji rekreacji, zwłaszcza letniego wypoczynku dzieci i młodzieży. Co roku młodzież z Białorusi z pomocą PMS wyjeżdża na kolonie do Polski. Pobyt w Polsce to wyróżnienie za dobre wyniki w nauce języka polskiego oraz za działalność w polonijnych zespołach artystycznych i klubach sportowych. Szczególny nacisk wychowawcy kolonii i obozów rekreacyjnych kładą na zajęcia mające pogłębić znajomość historii i języka pol-

²⁸ *Polska Macierz Szkolna*, <https://pmsgrodno.org/pms/o-nas/> [24.06.2020].

skiego. Przy grodzieńskiej siedzibie Macierzy Szkolnej prężnie działa Uniwersytet Trzeciego Wieku, Wspólnota „Młoda Polonia”, Klub Stypendystów „Semper Polonia” i Klub Kobiet „Grodnianka”.

Jednym z ważnych kierunków działalności PMS są konferencje metodyczne dla nauczycieli szkół i przedszkoli. Głównym tematem konferencji metodycznych dla nauczycieli języka polskiego szkół podstawowych i średnich stały się aktywne sposoby nauczania języka polskiego. W 2018 roku PMS na mocy uchwały Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego Rzeczypospolitej Polskiej otrzymała 2-letnie uprawnienia do organizowania egzaminów z języka polskiego jako obcego na określonym poziomie biegłości.

3.5. Zjednoczenie Społeczne „Wspólnota Polaków”

W 2017 roku doszło do kolejnego podziału wśród kierownictwa nieuznawanego przez władze Białorusi Związku Polaków na Białorusi. Prezes ZPB w latach 2012-2016 Mieczysław Jaśkiewicz oraz Helena Dubowska w lutym 2017 roku zostali zawieszeni w prawach członków ZPB i powołali w Grodnie nową polską organizację pod nazwą „Wspólnota Polaków”. Do decyzji o powołaniu nowej organizacji, ich zdaniem, doprowadził brak zgody na wizję działania ZPB zaprezentowaną po grudniowych wyborach prezesa i nowych władz

organizacji w 2016 roku²⁹. Zjednoczenie Społeczne „Wspólnota Polska” w 2019 roku zostało zarejestrowane i prowadzi działalność zgodnie z białoruskim prawem.

4. Główne problemy mniejszości polskiej na Białorusi i propozycje rozwiązań

Funkcjonowanie polskiej społeczności na Białorusi charakteryzuje się dużą ilością problemów, wynikających zarówno ze specyficznego charakteru autorytarnego systemu politycznego Białorusi, jak i z ogólnego stanu stosunków polsko-białoruskich. Do podstawowych kwestii wymagających uwagi i reakcji strony polskiej należą:

- niewypełnianie przez stronę białorską zapisów Traktatu o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy z 1992 roku w kwestii praw mniejszości narodowych;
- traktowanie Polaków na Białorusi przez władze w Mińsku jako zagrożenia (pięta kolumna, Karta Polaka);
- głębokie podziały organizacyjne i ich skutki, podział Polaków na dwie kategorie;
- kwestia szkolnictwa i nauki języka polskiego.

Funkcjonowanie mniejszości polskiej na Białorusi formalnie uregulowane jest ustawodawstwem wewnętrznym Białorusi oraz zapisami zawartymi w Traktacie między

²⁹ W Grodnie powołano nową organizację Wspólnota Polaków na Białorusi. ZPB ostrzega przed prowokacjami, <https://www.polskieradio24.pl/75/921/Artykul/1730006,W-Grodnie-powolano-nowa-organizacje-Wspolnota-Polakow-na-Bialorusi-ZPB-ostrzega-przed-prowokacjami> [25.06.2020].

Rzeczpospolitą Polską a Republiką Białoruś o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy, podpisanym w Warszawie 23 czerwca 1992 roku³⁰. W artykułach 13-16 znajdują się zapisy dotyczące prawa do zachowania swobodnego wyboru kultury narodowej przy jednoczesnym przestrzeganiu ustawodawstwa krajowego. Osoby należące do mniejszości narodowej mają prawo, indywidualnie oraz jako grupa, do swobodnego zachowania, rozwijania i wyrażania swojej tożsamości etnicznej, kulturowej, językowej w warunkach poszanowania i bez dyskryminacji. Zgodnie z postanowieniami traktatu mniejszość polska na Białorusi i białoruska w Polsce mają zagwarantowane prawo do swobodnego posługiwania się językiem ojczystym, zakładania i prowadzenia własnych instytucji (oświatowych, kulturalnych), korzystania ze środków masowego przekazu, wyznawania i praktykowania swojej religii i prowadzenia jej nauczania w swoim języku oraz uczestniczenia w życiu publicznym³¹.

Po 28 latach od podpisania traktatu można stwierdzić, że większość zapisów dotyczących mniejszości narodowych, ich praw i obowiązków, nie jest przez stronę białoruską przestrzegana. Funkcjonowanie autorytarnego systemu politycz-

³⁰ *Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Białoruś o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy, podpisany w Warszawie dnia 23 czerwca 1992 r.*, Dziennik Ustaw 1993 nr 118 poz. 527.

³¹ S. Lacek, *Mniejszość polska w polityce etnicznej Republiki Białoruś*, [w:] *Stosunki polsko-białoruskie w 25 lat po podpisaniu Traktatu o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy*, red. A. Daniluk, J. Hofmokl, J. Nadolska, Warszawa 2018, s. 245-246.

nego na Białorusi i sprawowanie całkowitej kontroli nad wszelkimi instytucjami społecznymi oraz przejawami ich działalności nie zwalniają białoruskich władz z konieczności przestrzegania podpisanych umów międzynarodowych. Strona polska powinna zdecydowanie bardziej domagać się od strony białoruskiej wywiązywania się z jej zobowiązań wobec mniejszości polskiej i uzależnić od tej kwestii rozmowy dotyczące rozwoju wzajemnych relacji gospodarczych, na czym stronie białoruskiej zależy najbardziej.

Kwestia niewykonywania postanowień Traktatu związana jest przede wszystkim z traktowaniem społeczności polskiej przez władze białoruskie jako zagrożenia i elementu nielojalnego. Proces odradzania się polskości na Białorusi już w pierwszej połowie lat 90. XX wieku spotkał się z niezbyt pozytywną reakcją władz w Mińsku, które szybko zorientowały się, że polskie odrodzenie narodowe na Białorusi postępuje szybciej niż białoruskie.

Powstające na Białorusi polskie organizacje domagały się polskich szkół, swobody używania języka polskiego, stawiały pomniki polskim bohaterom narodowym (Piłsudski, Mickiewicz). Nie podobało się to nowym władzom białoruskim, które po pierwsze miały trudności z budową własnej tożsamości narodowej³², a po drugie dość poważnie trakto-

³² В. И. Карбалевич, *Место Польши в политике Беларуси*, [w:] *Национально-государственные интересы Республики Беларусь*, ред. Л. Ф. Заико, Минск 1999, s. 241-242.

wały zagrożenie ze strony polskiej ekspansji. Dał temu wyraz w czerwcu 1992 roku przebywający w Polsce przewodniczący Rady Najwyższej Białorusi, Stanisław Szuszkiewicz. Podczas rozmów z polskimi politykami zaznaczył, że władze nie dopuszczą do odrodzenia pojęcia „polskości” i „katolickości” w swoim kraju. W Mińsku zwracano uwagę na realność polonizacji w zachodnich regionach Białorusi. Już wówczas sugerowano, że dobrze funkcjonujące polskie organizacje, które skutecznie integrują polską diasporę, w przyszłości mogą się stać narzędziem w rękach polskich władz i skutecznie zaszkodzić relacjom polsko-białoruskim. Rozwój sytuacji w tym kierunku może zaś ostatecznie doprowadzić do realnego zagrożenia białoruskiej suwerenności i integralności terytorialnej³³.

Takie postrzeganie polskiej mniejszości nasiliło się szczególnie w momencie akcesji Polski do UE w 2004 roku. W Mińsku wskazywano na postępującą polonizację zachodnich rejonów Białorusi i powstawanie kolejnych propolskich struktur realizujących politykę Polski na terenie Białorusi. Polska diaspora na Białorusi wymieniana była również jako potencjalny czynnik, który może w dalekiej przyszłości przyczynić się do konfliktu zbrojnego między Polską a Białorusią³⁴. Takie podejście przyczyniało się do traktowania

³³ Ibidem.

³⁴ А. Ф. Великий, *Белорусско-польские отношения в контексте вступления Польши в ЕС, [w:] Расширение Европейского Союза и Беларусь: в поиске новой*

mniejszości polskiej jako „piątej kolumny” i sytuowało przedstawicieli tej grupy w kręgu potencjalnego zagrożenia dla białoruskiego państwa³⁵.

Sprzyjały temu wielokrotnie powtarzane wypowiedzi samego prezydenta Alaksandra Łukaszenki, który oskarżał Polaków na Białorusi o nielojalność i działania o podłożu separatystycznym, wynikiem czego miało być przyłączenie zachodniej Białorusi do Polski. Sugerował także, że polskie władze bezpodstawnie ingerują w sprawy wewnętrzne Białorusi i manipulują białoruskimi Polakami. Zarzucał im chęć zmiany granic i stosowanie nacisków za pomocą „piątej kolumny”. Mówił o destabilizujących staraniach rządu polskiego za pośrednictwem opozycyjnego Związku Polaków, aby dokonać przewrotu na Białorusi.

Tego typu publiczne wypowiedzi głowy państwa przedstawiają białoruskiemu społeczeństwu opinie prezydenta Białorusi o niepokornych Polakach, będących w opozycji do popieranego przez białoruski rząd Związku Polaków, w których upatruje on źródło wewnętrznej destabilizacji kraju. Natomiast rząd polski występuje w roli podżegacza dążącego do obalenia reżimu Łukaszenki. Wspomaga „piątą kolumnę” w postaci nieuznawanego oficjalnie Związku Polaków oraz opozycji białoruskiej, którą wspiera na różnych płaszczy-

политики, Материалы международной научно-практической конференции, Минск 2003, s. 130.

³⁵ S. Janowicz, *Próby oceny polskiej polityki wschodniej w latach 1988-1990*, „Rocznik Wschodni” 1997, nr 4, s. 28.

znach³⁶. Ponadto warto podkreślić, że prezydent Białorusi uważa, iż w jego kraju nie ma jakichkolwiek mniejszości narodowych. Jego zdaniem wszyscy, którzy mieszkają na Białorusi, są Białorusinami (także Polacy, Rosjanie i inni)³⁷.

Przyczyną krytyki i negatywnego podejścia władz centralnych i lokalnych Białorusi do Polaków stała się także Karta Polaka, wprowadzona w życie w 2008 roku. Karta jest dokumentem potwierdzającym przynależność do narodu polskiego, jednak nie jest dokumentem uprawniającym do przekraczania granicy ani do osiedlenia się na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, a przyznanie Karty Polaka nie oznacza nabycia polskiego obywatelstwa.

Początkowo strona białoruska zareagowała dość negatywnie, oświadczając, że wprowadzenie Karty Polaka może pogorszyć stosunki między różnymi narodowościami na Białorusi. Przestrzegano Białorusinów polskiego pochodzenia przed przyjmowaniem dokumentu³⁸.

W Mińsku obawiano się, że przez wprowadzenie Karty Polaka strona polska będzie próbowała stworzyć rodzaj spisu, a nawet rejestracji ludności deklarującej polskie pochodzenie, aby móc potem wykorzystywać to jako sferę swoich wpływów na Białorusi³⁹. Po początkowych ostrych

³⁶ Za: H. Giebień, *Polska mniejszość narodowa...*, s. 45-46.

³⁷ S. Łacek, *Mniejszość polska w polityce etnicznej...*, s. 249-250.

³⁸ K. Fedorowicz, *Polityka Polski...*, s. 280.

³⁹ K. Kakareko, *Karta Polaka – narzędzie politycznego wpływu czy tarcza w rękę Polonii?*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne” 2008, nr 2, s. 224-225.

reakcjach strony białoruskiej, sytuację postanowił załagodzić sam prezydent Łukaszenka. Podczas corocznego orędzia do narodu przyznał, że nieprawidłowo zareagował na Kartę Polaka. Stwierdził, że Polska może, jeśli chce, pomóc Polakom. Zauważył również, że nie trzeba z ludzi robić zdrajców z powodu Karty Polaka.

W 2011 roku kwestia funkcjonowania Karty Polaka była przedmiotem analizy Sądu Konstytucyjnego Białorusi, który uznał, że omawiany dokument nie jest zgodny z ogólnie uznanymi zasadami równości państw i nieingerencji w sprawy wchodzące w zakres wewnętrznych kompetencji innego państwa, a także że jest sprzeczny z białorską konstytucją, która gwarantuje wszystkim narodowościom równe prawa. Stoi także w sprzeczności z traktatem polsko-białoruskim⁴⁰.

Od tego czasu obywatele Białorusi posiadający Kartę Polaka nie mogą liczyć na awans w sektorze państwowym. Odpowiednia ustawa zakazuje posiadania tego dokumentu urzędnikom czy pracownikom służb mundurowych⁴¹. Mimo tego od początku 2008 do 2019 roku ponad 137 tys. obywateli Białorusi polskiego pochodzenia otrzymało Kartę Polaka.

⁴⁰ *Решение Конституционного Суда Республики Беларусь О позиции Конституционного Суда Республики Беларусь по Закону Республики Польша „О Карте поляка”*, 7 апреля 2011 г., № П-258/2011, Конституционный Суд Республики Беларусь, <http://www.kc.gov.by/document-23203> [29.06.2020].

⁴¹ *Госслужащим Беларуси запретят получать от иностранных государств документы о предоставлении льгот и преимуществ*, <https://pravo.by/novosti/obshchestvenno-politicheskie-i-v-oblasti-prava/2011/november/10023/> [29.06.2020].

Szczególny wzrost nastąpił po nowelizacji ustawy o Karcie Polaka w 2016 roku⁴², która wprowadziła szereg udogodnień dla posiadaczy dokumentu (karta stałego pobytu, polskie obywatelstwo po roku zamieszkiwania w Polsce, pomoc finansowa)⁴³.

Kwestią wymagającą uwagi jest ustalenie jasnych i jednolitych kryteriów przyznawania Karty Polaka przez polskie władze. Od pewnego czasu dokument ten jest dla wielu osób, także niemających polskiego pochodzenia, swego rodzaju „przepustką” do UE. Na Białorusi (oraz w innych państwach b. ZSRR) funkcjonuje szereg prywatnych firm ułatwiających uzyskanie Karty Polaka. Można w nich zakupić gotowe pytania i odpowiedzi na egzamin czy zaświadczenia z polskich organizacji o członkostwie⁴⁴. Wobec coraz większej atrakcyjności polskiego dokumentu starają się o niego nie tylko osoby o polskich korzeniach – często można się spotkać z handlem Kartami Polaka, także przez pra-

⁴² Ustawa z dnia 13 maja 2016 r. o zmianie ustawy o Karcie Polaka oraz niektórych innych ustaw, Dziennik Ustaw 2016 poz. 753, <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20160000753/T/D20160753L.pdf> [23.06.2020].

⁴³ R. Szoszyn, *Karta Polaka: droga do Polski*, „Rzeczpospolita”, 26.09.2019.

⁴⁴ *Как купить Карту Поляка и чего ждать от такой покупки?*, <https://polsha24.com/novosti/kak-kupit-kartu-poliaka-i-chego-zhdad-ot-takoi-pokupki-8757/> [23.06.2020]; *Как получить Карту Поляка без корней?*, <https://napolshu.com/kak-poluchit-kartu-polyaka-bez-kornej.html> [23.06.2020]; *9 вопросов о карте поляка 2020: подробный гайд для белорусов*, <https://kursy-polskogo.adukar.by/blog/karta-polyaka-dlya-belorusov-2019/> [23.06.2020].

owników polskich placówek dyplomatycznych⁴⁵. Wymaga to ponownego uregulowania sprawy i powrotu do sytuacji, w której dokument ten otrzymuje rzeczywiście osoba o polskich korzeniach, a nie ta, którą na to stać.

Zagadnienia związane z polską mniejszością na Białorusi, obawami o jej brak lojalności oraz podziałem Związku Polaków na Białorusi stały się na tyle istotne, że w 2005 roku doprowadziły do poważnego konfliktu dyplomatycznego między Polską a Białorusią, którego konsekwencje do dziś oddziałują na wzajemne relacje. Od tej pory stosunki dyplomatyczne między obu państwami mają wpływ na relacje z polską mniejszością narodową. Natomiast stosunek władz białoruskich do polskiej mniejszości narodowej bezpośrednio wpływa na relacje i współpracę między Polską a Białorusią.

Polacy na Białorusi stali się zakładnikami stanu i poziomu stosunków dyplomatycznych między obu państwami. Polska mniejszość stanowi zagrożenie dla obecnego systemu na Białorusi, dlatego wszelkie przejawy aktywności „nieposłusznych” Polaków oraz wsparcie ich przez polskie władze są i będą postrzegane jako zagrożenie dla suwerenności Białorusi, jej wewnętrznej spójności.

⁴⁵ *Biznesmeni chcieli kupować Karty Polaka*, „Rzeczpospolita”, 25.05.2020; *Łapówki za Karty Polaka*, Centralne Biuro Antykorupcyjne, <https://cba.gov.pl/pl/aktualnosci/4196,Lapowki-za-Karty-Polaka.html> [23.06.2020].

Dla Polaków na Białorusi kwestią budzącą kontrowersje i będącą przyczyną wielu rozterek jest funkcjonowanie dwóch „konkurencyjnych” Związków Polaków na Białorusi i związany z tym podział na dwie kategorie Polaków, tych legalnych i lojalnych wobec białoruskich władz i nieuznawanych przez Polskę oraz tych „nielegalnych”, ale uznawanych przez Warszawę.

Przeciętny przedstawiciel polskiej mniejszości osobiście niezaangażowany w konflikt staje przed obliczem wyboru i samookreślenia – do której „opcji” Związku należy. W którymś momencie dokonanie wyboru staje się konieczne, a konsekwencje tego kroku mogą być odczuwalne przez długi czas. Praktycznie niemożliwe jest zachowanie neutralności, jeżeli dana osoba ubiega się o Kartę Polaka (konieczność uzyskania zaświadczenia od polskiej organizacji uznawanej przez Warszawę), pobyt dziecka w Polsce, dostanie się dziecka na studia w Polsce itp. Opowiedzenie się za którąś opcją ma dobre (np. wyjazd dziecka do Polski) i złe strony (np. problemy w pracy).

Ta sytuacja powoduje, że część osób polskiego pochodzenia, chcąc uniknąć kłopotów z tym związanych, świadomie rezygnuje z polskości, nie przyznaje się do swoich korzeni i w spisach deklaruje narodowość białoruską. W ten sposób można wytłumaczyć nagły spadek liczby Polaków na Białorusi w ciągu 10 lat o ok. 25% (z 396 tys. w 1999 roku do 294 tys. w 2009 roku).

Decydentom odpowiedzialnym za działania skierowane do Polaków na Białorusi zalecać należy przede wszystkim podjęcie działań zmierzających do zakończenia istniejących podziałów i odtworzenia lub utworzenia nowej, jednej, zwartej organizacji reprezentującej interesy Polaków na Białorusi.

Mimo podejmowanych już prób normalizacji stosunków w latach 2006-2010, należy raz jeszcze dokonać próby podjęcia rozmów ze stroną białoruską i uregulowania tej kwestii z korzyścią dla społeczności polskiej. Należy w tym celu bardziej zdecydowanie wykorzystać wszelkie dostępne możliwości, zarówno dyplomatyczne, jak i gospodarcze. Dopiero wobec ostatecznego niepowodzenia lub odmowy ze strony białoruskiej można rozważać podjęcie działań specjalnych, mających na celu ochronę Polaków na Białorusi w warunkach funkcjonowania autorytarnego systemu (np. bezpłatna edukacja dla dzieci w Polsce, przyznanie polskiego obywatelstwa, repatriacja do Polski).

Utrzymywanie obecnej sytuacji głębokiego podziału polskiej społeczności i wykorzystywania tego faktu przez białoruskie władze doprowadzi po pewnym czasie do znacznej redukcji „polskości” na Białorusi i potwierdzenia powtarzanej od wielu lat tezy, że na Białorusi nie ma Polaków, tylko Białorusini wyznania katolickiego. Już dziś mamy do czynienia z kolejnymi rozłamami podzielonych już wcześniej organizacji i powstawaniem nikomu nieznanych anonimowych grup, przyznających sobie prawo do reprezentowania Polaków na Białorusi (np. strona Polaków Białorusi – Polaki.org).

W takich warunkach nastąpi szybka degradacja polskości, a za 20-30 lat publiczna deklaracja przynależności do narodu polskiego będzie na Białorusi traktowana jako przykład heroicznej odwagi.

Polacy na Białorusi jako mniejszość narodowa nie będą mieli możliwości przetrwania i funkcjonowania bez szerokiego dostępu do bezpłatnej edukacji w języku polskim. Dlatego kwestia właściwego działania polskojęzycznego szkolnictwa na Białorusi jest dziś priorytetem. Bez pomocy Polski w obecnych warunkach polityczno-społecznych dalsze funkcjonowanie polskich szkół będzie praktycznie niemożliwe. Tym samym język polski zostanie zmarginalizowany, a polska społeczność poddana procesom asymilacji językowej oraz narodowej.

Kwestie oświatowe zajmowały czołowe miejsce pośród postulatów polskich organizacji już w drugiej połowie lat 80. XX wieku. Dotychczasowy brak form kształcenia w języku ojczystym postrzegano jako przejaw dyskryminacji. Podejmowane działania na rzecz wdrożenia możliwości nauki języka polskiego były od początku ruchem oddolnym i spontanicznym⁴⁶. Dopiero w połowie lat 90. XX wieku władze Białorusi i Polski ustaliły, że na zasadzie wzajemności w Grodnie powstanie polska szkoła, a w Hajnówce Muzeum Etnograficzne i liceum białoruskie. Ostatecznie strona polska sfinansowała budowę i wyposażenie polskiej szkoły w Grodnie, która

⁴⁶ T. Gawin, *Polskie odrodzenie na Białorusi 1988-2005*, Białystok 2010, s. 93-95.

została otwarta w 1996 roku⁴⁷. Drugą polską szkołę, także sfinansowaną przez stronę polską, otwarto w Wołkowysku w 1999 roku. Do chwili obecnej szkoły w Grodnie i Wołkowysku są jedynymi na Białorusi w państwowym systemie oświatowym szkołami z polskim językiem nauczania.

W związku z tym na funkcjonowanie polskiej oświaty, utrzymanie stanu posiadania i jej rozwój szczególny wpływ mają takie organizacje, jak Związek Polaków na Białorusi oraz Polska Macierz Szkolna. Przy tych organizacjach (także przy parafiach katolickich) powstają i funkcjonują polskie szkoły społeczne, często działające w niesprzyjających warunkach społeczno-politycznych. W dużej mierze to one stanowią filar polskiej oświaty na Białorusi. Do przełomu lat 2000/2001 pod względem nauczania języka polskiego utrzymywała się tendencja wzrostowa. Języka polskiego uczyło się łącznie ok. 22 tys. uczniów w 348 placówkach. W szkołach i klasach z polskim językiem nauczania było ok. tysiąca uczniów, jako przedmiotu uczyło się go 3,5 tys., na fakultetach i kółkach było ich ok. 18 tys. Od tego czasu dominuje jednak tendencja spadkowa, szczególnie po 2005 roku i podziale Związku Polaków na Białorusi na dwie organizacje. W konsekwencji w roku szkolnym 2017/2018 języka polskiego uczyło się już tylko ok. 13 tys. uczniów⁴⁸.

⁴⁷ S. Mikołajczak, *Polacy na Białorusi w latach 1987-2008*, Poznań 2013, s. 153, 187.

⁴⁸ A. Bobryk, *Systemy edukacyjne wobec mniejszości w perspektywie zapisów polsko-białoruskiego Traktatu o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy*, [w:] *Stosunki polsko-białoruskie w 25 lat. ...*, s. 194-195.

Po okresie rozkwitu polskiego szkolnictwa obecnie trwa jego powolny regres i postępuje rusyfikacja. W 2018 roku w wyniku nowelizacji kodeksu oświatowego Białorusi w szkołach mniejszości narodowych część przedmiotów musi być wykładana w języku państwowym, przeważnie w rosyjskim. Władze lokalne, które mają prawo decydować o ilości klas z językiem polskim, sukcesywnie zmniejszają tę liczbę. W szkołach zwiększany jest wymiar godzin zajęć prowadzonych w językach rosyjskim i narodowym. Pojawiają się działania zmierzające do obniżenia rangi języka polskiego oraz zniechęcania rodziców do wysyłania dzieci na zajęcia w nim prowadzone. O tym, że realizowana polityka zmierza do marginalizacji polskiego szkolnictwa, najlepiej świadczy fakt przekształcania szkół z polskim językiem wykładowym w szkoły dwujęzyczne⁴⁹. Ponadto dużym problemem tych szkół jest nadmierna ingerencja władz oświatowych w ich działalność. Przejawia się to m.in. w: ograniczaniu możliwości wyjazdów na wycieczki do Polski (warunkiem otrzymania zgody jest odbycie pięciu wycieczek po Białorusi), zakazie umieszczania informacji o możliwości podjęcia studiów w Polsce oraz zakazie kontaktowania się z nieuznanymi organizacjami na Białorusi⁵⁰.

⁴⁹ *Skandal: Łukaszenka likwiduje polskie szkoły i rusyfikuje małych Polaków*, <https://kresy24.pl/skandal-lukaszenka-likwiduje-polskie-szkoly-i-rusyfikuje-malych-polakow/> [25.06.2020].

⁵⁰ *Polskie Szkoły na Białorusi – realia i problemy*, <https://kresy24.pl/polskie-szkoly-na-bialorusi-realii-i-problemy/> [25.06.2020].

W sytuacji, gdy nieprzychylność władz białoruskich (centralnych i lokalnych) wobec postulatów zwiększenia obecności języka polskiego w szkolnictwie państwowym wzrasta, konieczne wydaje się radykalne zwiększenie pomocy finansowej ze strony Polski dla polskich organizacji na Białorusi prowadzących społeczne szkoły i punkty nauczania języka. Można rozważyć utworzenie jednego centralnego systemu polskiego szkolnictwa społecznego na Białorusi (według polskich standardów), który będzie bezpłatny, szeroko dostępny i prowadzony przez apolityczną organizację, jaką jest np. Polska Macierz Szkolna. Dostępność szkolnictwa w języku polskim jest warunkiem przetrwania polskiej społeczności na Białorusi. Tym bardziej na stronie polskiej spoczywa obowiązek zapewnienia, nawet w niesprzyjających warunkach politycznych, możliwości kształcenia Polaków w języku polskim.

Bibliografia

- Biznesmen chciał kupować Karty Polaka, „Rzeczpospolita”, 25.05.2020.*
- Bobryk A., *Przemiany pozycji Polaków w stratyfikacji społecznej mieszkańców Brześcia jako miasta pogranicza*, [w:] *Polska – Białoruś. Problemy sąsiedztwa*, red. H. Chałupczak, E. Michalik, Lublin 2005, s. 127-144.
- Bobryk A., *Systemy edukacyjne wobec mniejszości w perspektywie zapisów polsko-białoruskiego Traktatu o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy*, [w:] *Stosunki polsko-białoruskie w 25 lat po podpisaniu Traktatu o dobrym sąsiedztwie i przyja-*

- znej współpracy, red. A. Daniluk, J. Hofmokl, J. Nadolska, Warszawa 2018, s. 182-199.
- Dzwonkowski R., *Sytuacja religijna Polaków na Białorusi*, [w:] *Polska – Białoruś. Problemy sąsiedztwa*, red. H. Chałupczak, E. Michalik, Lublin 2005, s. 91-102.
- Eberhardt P., *Między Rosją a Niemcami. Przemiany narodowościowe w Europie Środkowo-Wschodniej w XX w.*, Warszawa 1996.
- Eberhardt P., *Przemiany narodowościowe na Białorusi w XX wieku*, Warszawa 1994.
- Fedorowicz K., *Polityka Polski wobec Rosji, Ukrainy i Białorusi w latach 1989-2010*, Poznań 2011.
- Foks R., *Konflikt białorusko-polski. 11 marca – 24 sierpnia 2005 r.*, [w:] *Polska – Białoruś. Wybrane aspekty polityczne i gospodarcze*, red. M. S. Wolański, G. Tokarz, Toruń 2007, s. 169-187.
- Gawin T., *Polskie odrodzenie na Białorusi 1988-2005*, Białystok 2010.
- Gawin T., *Związek Polaków na Białorusi 1988-2005. Historia działalności*, Białystok 2007.
- Giebień H., *Organizacje Polaków przed zjednoczeniem w strukturze Związku Polaków na Białorusi*, [w:] *Polska mniejszość narodowa na Białorusi 1988-2009. Ocena minionego dwudziestolecia*, red. Z. J. Winnicki, T. Gawin, Białystok 2009, s. 56-73.
- Giebień H., *Polska mniejszość narodowa zagrożeniem dla ładu wewnętrznego Białorusi? Zarys stosunku władz państwowych do polskiej mniejszości na Białorusi*, „Wschodnioznawstwo” 2012, nr 6, s. 29-50.
- Gil A., *Unia lubelska 1596 roku*, [w:] *Stosunki Polski z Litwą, Białorusią i Ukrainą 450 lat po unii lubelskiej*, red. T. Stępniewski, B. Surmacz, Lublin 2019, s. 17-35.
- Informacje o ZPB*, <http://znadniemna.pl/informacje-o-zpb/> [22.06.2020].
- Janowicz S., *Próby oceny polskiej polityki wschodniej w latach 1988-1990*, „Rocznik Wschodni” 1997, nr 4, s. 27-33.

- Kakareko K., *Karta Polaka – narzędzie politycznego wpływu czy tarcza w ręku Polonii?*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne” 2008, nr 2, s. 199-230.
- Kruczkowski T., *Polacy na Białorusi na tle historii i współczesności*, Słomim 2003.
- Kruczkowski T., *Uwarunkowania aktywności narodowej Związku Polaków na Białorusi*, [w:] *Polska – Białoruś. Problemy sąsiedztwa*, red. H. Chałupczak, E. Michalik, Lublin 2005, s. 103-125.
- Lacek S., *Mniejszość polska w polityce etnicznej Republiki Białoruś*, [w:] *Stosunki polsko-białoruskie w 25 lat po podpisaniu Traktatu o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy*, red. A. Daniluk, J. Hofmokl, J. Nadolska, Warszawa 2018, s. 243-254.
- Łapówki za Karty Polaka, Centralne Biuro Antykorupcyjne, <https://cba.gov.pl/pl/aktualnosci/4196,Lapowki-za-Karty-Polaka.html> [23.06.2020].
- Mikołajczak S., *Polacy na Białorusi w latach 1987-2008*, Poznań 2013.
- Mironowicz E., *Białoruś*, Warszawa 2007.
- Polska Macierz Szkolna*, <https://pmsgrodno.org/pms/o-nas/> [24.06.2020].
- Polskie Szkoły na Białorusi – realia i problemy*, <https://kresy24.pl/polskie-szkoly-na-bialorusi-realii-i-problemy/> [25.06.2020].
- Serwis informacyjny Związku Polaków na Białorusi, http://www.old.zpb.by/index.php?option=com_content&view=article&id=38&Itemid=28 [29.06.2020].
- Skandal: Łukaszenka likwiduje polskie szkoły i russyfikuje małych Polaków*, <https://kresy24.pl/skandal-lukaszenka-likwiduje-polskie-szkoly-i-russyfikuje-malych-polakow/> [25.06.2020].
- Smułkowa E., *O wieloznaczności pojęcia „polak”, „polski” na Białorusi*, [w:] *Białoruś i pogranicza. Studia o języku i społeczeństwie*, red. E. Smułkowa, Warszawa 2002, s. 552-559.

- Śleszyński W., *Świat pogranicza. Stosunki społeczno-polityczne na pograniczu polsko-litewsko-białoruskim w XIX i XX wieku*, Białystok 2009.
- Szoszyn R., *Karta Polaka: droga do Polski*, „Rzeczpospolita”, 26.09.2019.
- Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Białoruś o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy*, podpisany w Warszawie dnia 23 czerwca 1992 r., Dziennik Ustaw 1993 nr 118 poz. 527.
- Ustawa z dnia 13 maja 2016 r. o zmianie ustawy o Karcie Polaka oraz niektórych innych ustaw*, Dziennik Ustaw 2016 poz. 753, <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20160000753/T/D20160753L.pdf> [23.06.2020].
- W Grodnie powołano nową organizację Wspólnota Polaków na Białorusi. ZPB ostrzega przed prowokacjami*, <https://www.polskieradio24.pl/75/921/Artykul/1730006,W-Grodnie-powolano-nowa-organizacje-Wspolnota-Polakow-na-Bialorusi-ZPB-ostrega-przed-prowokacjami> [25.06.2020].
- Winnicki Z. J., *Polska mniejszość narodowa w Republice Białoruś na tle struktury i statusu prawnego mniejszości narodowych na Białorusi*, [w:] *Europa Wschodnia. Dekada transformacji*. Białoruś, red. B. J. Albin, W. Baluk, Wrocław 2004, s. 213-244.
- Winnicki Z. J., *Współczesna kondycja polskiej mniejszości narodowej w Republice Białoruś*, [w:] *Polska – Białoruś. Wybrane aspekty polityczne i gospodarcze*, red. M. S. Wolański, G. Tokarz, Toruń 2007, s. 94-153.
- Związek Polaków na Białorusi przedstawia przypadki dyskryminacji*, <https://kresy.pl/polacy/zwiazek-polakow-na-bialorusi-przedstawia-przypadki-dyskryminacji/> [22.06.2020].
- 9 вопросов о карте поляка 2020: подробный гайд для белорусов*, <https://kursy-polskiego.adukar.by/blog/karta-polyaka-dlya-belorusov-2019/> [23.06.2020].

Великий А. Ф., *Белорусско-польские отношения в контексте вступления Польши в ЕС*, [w:] *Расширение Европейского Союза и Беларусь: в поиске новой политики*, Материалы международной научно-практической конференции, Минск 2003, s. 130-132.

Госслужащим Беларуси запрещают получать от иностранных государств документы о предоставлении льгот и преимуществ, <https://pravo.by/novosti/obshchestvenno-politicheskie-i-v-oblasti-prava/2011/november/10023/> [29.06.2020].

Как купить Карту Поляка и чего ждать от такой покупки?, <https://polsha24.com/novosti/kak-kupit-kartu-poliaka-i-chego-zhdat-ot-takoi-pokupki-8757/> [23.06.2020].

Как получить Карту Поляка без корней?, <https://napolshu.com/kak-poluchit-kartu-polyaka-bez-kornej.html> [23.06.2020].

Карбалевиц В. И., *Место Польши в политике Беларуси*, [w:] *Национально-государственные интересы Республики Беларусь*, red. Л. Ф. Заико, Минск 1999, s. 209-251.

Национальный состав населения Республики Беларусь 1999, <https://www.belstat.gov.by/informatsiya-dlya-respondenta/perepis-naseleniya/perepis-naseleniya-1999-goda/tablichnye-dannye/natsionalnyi-sostav-naseleniya-respubliki-belarus> [30.06.2020].

Перепись населения Республики Беларусь 2009, Население по национальности и родному языку, https://www.belstat.gov.by/upload-belstat/upload-belstat-pdf/perepis_2009/5.8-0.pdf [30.06.2020].

Распределение населения по отдельным национальностям по областям и г. Минску, Перепись населения Республики Беларусь 2009, <https://www.belstat.gov.by/informatsiya-dlya-respondenta/perepis-naseleniya/perepis-naseleniya-2009-goda/vyhodnye-reglamentnye-tablitsy/natsionalnyi-sostav-naseleniya-grazhdanstvo/> [25.06.2020].

Решение Конституционного Суда Республики Беларусь О позиции Конституционного Суда Республики Беларусь по Закону Республики Польша „О Карте поляка”, 7 апреля 2011 г., № П-258/2011, Конституционный Суд Республики Беларусь, <http://www.kc.gov.by/document-23203> [29.06.2020].

Рыма-каталіцкі Касцёл у Беларусі: статыстычныя даныя на 1 сакавіка 2009 г., <http://old.catholic.by/2/belarus/dioceses.html> [30.06.2020].